

Η διαθεματικότητα¹ και γιατί δεν μας κάνει

Ιούνιος 2022

Η αναγνώστρια και ο αναγνώστης αυτού του κειμένου θα πρέπει να γνωρίζουν πως δεν φιλοδοξούμε να γράψουμε ούτε μια εκτενή φεμινιστική περιодολόγηση, ούτε κάποιου είδους φεμινιστικό μανιφέστο. Θεωρούμε πως κάτι τέτοιο αντιστοιχεί σε αμιγώς φεμινιστικές ομάδες². Αυτό που θέλουμε είναι να εκθέσουμε την σχέση της ομάδας μας με το εργαλείο της διαθεματικότητας, τους λόγους που εξαρχής μας έκαναν να το αντιμετωπίζουμε με καχυποψία και πώς εν τέλει το απορρίψαμε ως μέθοδο κατανόησης του κόσμου γύρω μας, καθώς και των ζών μας.

Για να αφηγηθούμε αυτή την ιστορία μας, χρειάζεται να πάμε πίσω στην προηγούμενη - αλλά όχι και τόσο μακρινή - δεκαετία. Όλες οι γυναίκες της ομάδας συμμετείχαμε σε αναρχικές φεμινιστικές ομάδες της συγκεκριμένης περιόδου (Μωβ Καφενείο στην Θεσσαλονίκη, Femanifesta στο Βόλο) κι αυτή η συμμετοχή μας ήταν η αφορμή για να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε το εργαλείο της διαθεματικότητας, τόσο στη θεωρητική του διάσταση όσο και στο πώς χρησιμοποιήθηκε μέσα σ' αυτές τις συνελεύσεις. Εκείνη την περίοδο, και ενώ η καπιταλιστική κρίση μας έδινε τη μια σφαλιάρα μετά την άλλη, ο φεμινιστικός λόγος κέρδιζε έδαφος και αναδείκνυε ζητήματα σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Το ντόπιο φεμινιστικό και lgbtqi+ - συνδεδεμένο με τον αναρχικό χώρο - κίνημα μετρούσε περισσότερες ομάδες από ποτέ άλλοτε στην πρόσφατη ιστορία του. Όπως είναι προφανές, όλα αυτά μαζί και σε σχέση με τη φεμινιστική σιωπή που επικρατούσε από τη δεκαετία του 90' και μετά, προκαλούσαν και σε εμάς τις ίδιες μια σχετική αισιοδοξία.

Όμως, αυτή η αισιοδοξία δεν κράτησε για πολύ, καθώς δεν άργησαν να αναδειχθούν μια πληθώρα οργανωτικών προβλημάτων τα οποία διέλυσαν κυριολεκτικά τις περισσότερες - αν όχι όλες - από αυτές τις ομάδες. Ταυτοχρόνως και διόλου τυχαία, η ακαδημία έβγαζε φεμινιστικές αναλύσεις με το τσουβάλι και η αριστερά είχε πιάσει το τιμόνι του κράτους. Κι οι δυο μαζί υπόσχονταν πως θα

1. Η διαθεματικότητα είναι ένα αναλυτικό πλαίσιο κατανόησης της κοινωνίας, της ιστορίας κλπ., σύμφωνα με το οποίο το φύλο, η φυλή και η κοινωνική τάξη είναι διακριτά μεταξύ τους συστήματα εξουσίας τα οποία τέμνονται. Ο ορισμός αυτός δεν είναι πλήρης, και συντάχθηκε κυρίως για να βοηθήσει τις αναγνώστριες που συναντούν πιθανόν πρώτη φορά αυτό τον όρο.

2. Το παρόν κείμενο αποτελεί προϊόν συλλογικής σκέψης. Παρ' όλ' αυτά, συντάχθηκε και επιμελήθηκε από τις γυναίκες - μέλη του blackbox, ενόσω ετοιμάζαμε αυτή την έκδοση.

βρουν λύσεις στα προβλήματα των γυναικών και των lgbtqi+ ανθρώπων.

Ξαναγυρνάμε στο πιο πρόσφατο παρελθόν, το 2018, όταν και στήνεται το blackbox. Συγκροτηθήκαμε με αιχμές τον “ανθελληνικό αντιφασισμό”, την αποστροφή για το κράτος, με το βλέμμα στραμμένο στη φεμινιστική ιστορία αλλά και με την υπόσχεση να μη βρεθούμε ξανά στα ίδια οργανωτικά αδιέξοδα. Για να το κάνουμε αυτό, λοιπόν, έπρεπε να αναζητήσουμε τις εμπειρίες του παρελθόντος μας στον αναρχικό χώρο (από τον οποίο βέβαια είχαμε ήδη αποκοπεί), και να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τα λάθη μας. Αυτή η αναζήτηση μας οδήγησε σχεδόν αμέσως στο να αποκτήσουμε βάσιμη καχυποψία για το εργαλείο της διαθεματικότητας και τη σχέση του με την ακαδημία και το κράτος. Σ’ εκείνο το διάστημα, η επαφή με τα γραπτά της υλιστριας φεμινίστριας C. Delphy³, της μαρξίστριας φεμινίστριας M. Dalla Costa⁴, όσο και με τον πολυετή έντυπο λόγο και τη δράση της αυτόνομης φεμινιστικής ομάδας μιγαδα στην Αθήνα, αποτέλεσε το κλειδί για να απορρίψουμε εξ ολοκλήρου το εργαλείο της διαθεματικότητας. Αντιληφθήκαμε δηλαδή, έστω και διαισθητικά τότε, πως δεν μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τον καπιταλιστικό κόσμο και συνάμα δημιουργεί αναχώματα στη συλλογική μας οργάνωση. Στα επόμενα χρόνια που ακολούθησαν και ενώ όλα γύρω μας είχαν παραλύσει με την εμφάνιση ενός ιού, σιγουρευτήκαμε πως είχαμε πάρει τη σωστή κατεύθυνση.

Διαθεματικότητα και ακαδημία

“Το διαθεματικό υποκείμενο, σύμφωνα με την Brown, πρέπει να ιδωθεί ως μία σύνθετη οντότητα που αποτελείται από διασταυρώσεις διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών, οι οποίες έχουν όλες παραχθεί από διαφορετικά, διακριτά πεδία εξουσίας, ενώ οποιαδήποτε ανάλυση ενός τέτοιου υποκειμένου πρέπει να πραγματοποιηθεί ολιστικά”.⁵

Η αλήθεια είναι πως ποτέ μας δεν καταφέραμε να εφαρμόσουμε στις ζωές μας τέτοιου είδους θεωρητικά αποφθέγματα ή να καταλάβουμε αυτό που ζούμε μέσα από αυτά. Αυτό συμβαίνει επειδή ο ακαδημαϊκός λόγος που ασχολείται με τις ζωές μας έχει ακριβώς αυτό το σκοπό: να παίρνει τις ιστορίες μας και να μας τις γυρνάει πίσω με μπόλικες δυσνόητες ερμηνείες, ευρηματικούς νεολογισμούς, θεωρίες επί θεωριών και ατέρμονα φιλοσοφικά ερωτήματα, ώστε να κάνει αφάνταστα δυσνόητο αυτό που συμβαίνει. Η ακαδημία λειτούργησε ως αυτό που είναι: ως κράτος. Ανέλαβε να σκοτώσει τη ριζοσπαστικότητα που είχε στην εποχή του ο μαύρος φεμινισμός και να τον διαμεσολαβήσει κρατικά. Έτσι η διαθεματικότητα, όπως την ξέρουμε σήμερα, αποτέλεσε μια κρατική απάντηση σε ιδέες που οργανώνονταν από τις ίδιες τις γυναίκες της τάξης μας.

Ας πάρουμε τα πράγματα, όμως, από την αρχή. Οι μαύρες φεμινίστριες, στη διάρκεια των δεκαετιών του ‘70 και ‘80, προσπάθησαν να διεκδικήσουν χώρο ως μαύρες γυναίκες εντός του φεμινιστικού κινήματος της εποχής τους,

3. Delphy, C., (2018), Ένας υλιστικός φεμινισμός είναι δυνατός, εκδόσεις Τοποβόρος, Αθήνα.

4. Dalla Costa, M. & James, S., (2018), Η δύναμη των γυναικών και η κοινωνική ανατροπή, μιγαδα, Αθήνα.

5. Geerts, E., van der Tuin, I., (2013), From intersectionality to interference: Feminist onto-epistemological reflections on the politics of representation, Women’s Studies International Forum 41, σελ. 175-176.

το οποίο ηγούνταν από λευκές και κατά βάση αστές γυναίκες. Επιχείρησαν να αναδείξουν τις πολλαπλές μορφές καταπίεσης που βίωναν και το γεγονός ότι δε ζούσαν αθροίζοντας το γυναικείο και το μαύρο βίωμα, αλλά μια συνύπαρξη και των δύο⁶. Είναι αλήθεια πως μαύρες γυναίκες εκείνης της εποχής μίλησαν για την φυλή, το φύλο και την κοινωνική τάξη ως αλληλοδιαπλεκόμενα συστήματα εξουσίας. Τόσο οργανωμένα, όπως η μαύρη λεσβιακή φεμινιστική ομάδα Combahee River Collective⁷, όσο και ατομικά, όπως η νομικός και φεμινίστρια K. W. Crenshaw⁸. Παρά τις ρίζες της στον μαύρο φεμινισμό της Αμερικής, η διαθεματικότητα είναι η ακαδημαϊκή προσπάθεια υπέρβασης της πολιτικής της ταυτότητας, που επικρατούσε μέχρι τότε στους φεμινιστικούς κύκλους. Το διατυμπανίζει, άλλωστε, και η ίδια η ακαδημία. Η διαθεματικότητα σηματοδοτεί την “πιο σημαντική θεωρητική συνεισφορά που οι σπουδές φύλου, σε συνεργασία με άλλα σχετικά πεδία έχουν κάνει ως τώρα”⁹. Οι ακαδημαϊκοί κύκλοι πιάστηκαν από την εμπειρία και τον λόγο των μαύρων γυναικών χρησιμοποιώντας τα έτσι, ώστε να αναδείξουν πως το φύλο, η φυλή, η τάξη και κάθε άλλη θέση στον κόσμο, αποτελούν ξεχωριστά συστήματα καταπίεσης, τα οποία κάπως “διασταυρώνονται”. Η διαθεματικότητα, δηλαδή, αποτελεί μια προσπάθεια πρόσθεσης και άλλων συστημάτων εκμετάλλευσης δίπλα στη σχέση - κεφάλαιο, σχετικά αυτόνομων μεταξύ τους.

Διαθεματικότητα vs ενοποιημένη πραγματικότητα

Εντός του ντόπιου φεμινιστικού κινήματος της προηγούμενης δεκαετίας, η χρήση του εργαλείου της διαθεματικότητας, ή αλλιώς των “πολλαπλών συστημάτων εκμετάλλευσης”, αντέκρουσε την μέχρι τότε εδραιωμένη αριστερή λογική: πως το φύλο, η σεξουαλικότητα και ο ρατσισμός είναι δευτερεύοντα ζητήματα, ανήκουν στο κοινωνικό εποικοδόμημα, ενώ η βάση της κοινωνίας είναι η σύγκρουση κεφαλαίου - εργασίας. Και για να μην παρεξηγηθούμε, το πρόβλημά μας με τη διαθεματικότητα δεν είναι ότι προσπάθησε να πει πως η σύγκρουση ανδρών - γυναικών είναι το ίδιο σημαντική με την σύγκρουση αφεντικών - εργατικής τάξης, αλλά ότι λέει πως είναι κάτι παράλληλο και ξεχωριστό.

Ο κόσμος μας, όμως, είναι ενιαίος και η καθημερινότητά μας δεν αποτελεί

6. Για περισσότερες λεπτομέρειες μπορείς να συμβουλευτείς το βιβλίο: Bryson, V., (2005), Φεμινιστική πολιτική θεωρία, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα. Αρκετά διαφωτιστικό είναι και το βιβλίο Davis, A., (2014), Γυναίκες, Φυλή και Τάξη, μιγάδα, Αθήνα.

7. Η ομάδα αυτή, στη γνωστή της προκήρυξη με τίτλο “Combahee River Collective Statement” που γράφεται το 1977, κάνει για πρώτη φορά λόγο για “αλληλοδιαπλεκόμενα συστήματα καταπίεσης” (interlocking systems of oppression) και τις “ταυτόχρονες καταπίεσεις” (simultaneity of oppression) που αντιμετωπίζουν οι μαύρες γυναίκες.

8. Η K. W. Crenshaw, αναλύοντας νομικές υποθέσεις σχετικά με τις ρατσιστικές και έμφυλες διακρίσεις, παρουσίασε τον όρο “διαθεματικότητα” ως μια μέθοδο που ερμηνεύει την σχέση μεταξύ των συστημάτων καταπίεσης και αποκλεισμού. Βλ. Crenshaw, K. W., (1989), Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics, University of Chicago Legal Forum.

9. Mc Call, L., (2005), The complexity of intersectionality, Signs, Vol. 30, No. 3, University of Chicago Press, σελ. 1771.

ται από ανεξάρτητα υποσυστήματα σε προσθαφαίρεση μεταξύ τους. Γι' αυτό το λόγο, όσο κι αν προσπαθήσαμε στο παρελθόν να χρησιμοποιήσουμε τη διαθεματικότητα, σκοντάφταμε συνεχώς σε μια ερμηνεία της κοινωνίας εντελώς κατακερματισμένη, όπου ο επιμερισμός των θεμάτων και η πρόσθεση συστημάτων στο πλέγμα εξουσιών μπορεί να είναι πραγματικά ατελείωτη. Τέτοια παραδείγματα είναι η προσέγγιση του σεξισμού ως σχετικά αυτόνομου από τη σχέση - κεφάλαιο, της χοντροφοβίας ως σχετικά αυτόνομης από το σεξισμό, η διανοητική εφεύρεση καταπιέσεων όπως η πολυφοβία, κλπ.

Μας πήρε κάμποσο καιρό να καταλάβουμε πως αυτή η έλλειψη ενοποιημένης αντίληψης για την πραγματικότητα, στην οποία οδηγεί η διαθεματικότητα, είναι αρκετά συχνά η συγκαλυμμένη αποφυγή της ταξικής ανάλυσης. Καταφέρνει με ένα μαγικό τρόπο, δια του λόγου, να κάνει την εργατική τάξη να ακούγεται παρωχημένη ή όποια από εμάς τη χρησιμοποιεί να φαίνεται τελείως μπανάλ. Το βασικό όμως που κατανοήσαμε είναι το εξής: όσο δεν μπορούσαμε να νοήσουμε την πραγματικότητα ως ενιαία, τόσο δεν μπορούσαμε να εξηγήσουμε τι ακριβώς είναι το κράτος και τι κάνει στις ζωές μας.

Το καπιταλιστικό κράτος είναι ο πρώτος, ο μοναδικός, ο καθολικός μηχανισμός που ενοποιεί την κοινωνική πραγματικότητα. Είναι ο μηχανισμός που οδήγησε σε ένα παγκόσμιο σύστημα, που εκτός από όλες τις γωνιές του πλανήτη, έχει αποικήσει τα σπίτια μας, τα κρεβάτια μας, το χρόνο μας, τα μυαλά μας. Είναι αυτό που φροντίζει να διαμεσολαβεί όλα τα επιμέρους συμφέροντα, να παράγει το γενικό συμφέρον - κομμένο και ραμμένο στα μέτρα του - και να συγκροτεί εν τέλει τις κοινωνικές τάξεις με όσο πιο ομογενή τρόπο γίνεται. Θέτοντας τώρα πια την ολότητα του κράτους και των τάξεων, που το ίδιο συγκροτεί, ως πυξίδα κατανόησης του κόσμου, καταφέρνουμε να βλέπουμε πίσω από τις κοινωνιολογικές θεωρίες για τον σεξισμό ως ιδεολογία. Αντ' αυτού, εντοπίζουμε τα υλικά συμφέροντα και την κρατική οργάνωση που κρατούν τόσα χρόνια εμάς και τις υπόλοιπες γυναίκες της τάξης μας είτε κλεισμένες στα σπίτια ασκώντας όλη τη μέρα αόρατη αναπαραγωγική εργασία, είτε αναγκασμένες να δουλεύουμε διπλά και στο σπίτι και έξω από αυτό. Προς όφελος του κεφαλαίου, και στις δύο περιπτώσεις¹⁰.

Το να μην καταλαβαίνεις τι ακριβώς είναι το κράτος σημαίνει να μην καταλαβαίνεις τον καπιταλιστικό κόσμο, άρα και να μην μπορείς να του αντεπιτεθείς. Ήταν σχετικά εύκολο να συζητάμε για το πώς η πατριαρχία καθοδηγεί τις έμφυλες σχέσεις και τα σώματά μας, αλλά φάνηκε τρομερά δύσκολο να αντιληφθούμε το πώς οι διακρατικές συγκρούσεις αναπαράγουν την πατριαρχία. Τι σχέση έχει δηλαδή ο εμπορικός πόλεμος και η τιμή του σιταριού με τους έμφυλους ρόλους; Πώς και γιατί κατασκευάζει το κεφάλαιο τον σεξισμό; Τι δουλειά έχει το κράτος να ασχολείται με την αναπαραγωγή;

10. Βλ. στην παρούσα έκδοση το κείμενο "Πόσο θα κερδίσει η οικονομία, αν σπάσουν τα στερεότυπα για τις γυναίκες;". Είναι η πιο πρόσφατη μας προσπάθεια να συνδέσουμε την εκμετάλλευση των γυναικών και τα σχέδια του ελληνικού κράτους για την διαχείριση της κρίσης.

Διαθεματικότητα vs οργάνωση

Αυτή η έλλειψη ενοποιημένης αντίληψης για την κοινωνία, την εκμετάλλευση άρα και συνολικά την πραγματικότητα, μας οδηγούσε μέχρι πρότινος όχι μόνο σε ένα ερμηνευτικό, αλλά και σε ένα οργανωτικό αδιέξοδο.

Όλη η θολούρα που δημιουργεί το εργαλείο της διαθεματικότητας, το οποίο περιγράψαμε παραπάνω, πήρε σάρκα και οστά σε όσες αναρχικές φεμινιστικές ομάδες συμμετείχαμε ή παρακολουθούσαμε από κοντά, κατά την προηγούμενη δεκαετία. Κατανοούσαμε την πραγματικότητα ως κατακερματισμένη, και καταφέραμε να την εξηγήσουμε μονάχα σε ξέχωρα μέρη. Με τον ίδιο τρόπο αναλύαμε τις εαυτές μας και προσπαθούσαμε να εξηγήσουμε την εκμετάλλευση που βιώναμε στις ζωές μας. Θέτοντας, δηλαδή, είτε δύσκολα είτε δυσεπίλυτα ερωτήματα, τα οποία, χωρίς να ειπώνεται πάντα ρητά, ταλάνισαν όσες φεμινιστικές ομάδες προσπάθησαν να μιλήσουν διαθεματικά, εγκλωβίζοντάς τες σε ιδεολογικά υπαρξιακά debates. Αν οι εξουσίες είναι ξέχωρες, πώς συναντιούνται εδώ μέσα μια φτωχή γυναίκα με μια λεσβία γυναίκα; Και ποια από τις δύο αξίζει να ακουστεί περισσότερο με βάση τα όσα έχει ζήσει; Εφόσον όλες μας είμαστε καταπιεστές και καταπιεσμένοι σε πολλαπλά συστήματα εκμετάλλευσης, τότε ποιο υποκείμενο έχει νόημα να συναντηθεί, να οργανωθεί, να αλλάξει την κοινωνία;

Κάπως έτσι, η διαθεματικότητα έθετε το συλλογικό υποκείμενο υπό συνεχή αμφισβήτηση ή ακόμα και υπό εξαφάνιση. Ποτέ όμως το κράτος δεν σταμάτησε να μας επιτίθεται συλλογικά, και πιο συγκεκριμένα ταξικά, ως κομμάτια της εργατικής τάξης αυτής της χώρας.

Προφανώς, γνωρίζουμε πολύ καλά πως η εργατική τάξη δεν είναι μια ομογενής πάστα. Αντιθέτως, εμφανίζει μεγάλη εσωτερική διαστρωμάτωση, από εργατικές φιγούρες με διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες και αρκετές συγκρούσεις. Η πραγματική συμπερίληψη των διαφορετικών ταξικών εμπειριών στις πολιτικές μας κοινότητες είναι μια πολύ δύσκολη δουλειά, την οποία οφείλουμε να κάνουμε. Προκρίνουμε πως αυτό γίνεται με υπομονή, αφήνοντας το εγώ έξω από την πόρτα και εξασφαλίζοντας μια συλλογική διαδικασία που εγγυάται σεβασμό, και με αμέριστη προσοχή, ώστε η εκμετάλλευση να μην ερμηνεύεται αποκλειστικά από την ατομική εμπειρία και εν τέλει καταλήξουν όλα να σχετίζονται με την ιδεολογία. Αυτή η διαδικασία ευελπιστούμε πως μπορεί να αποδώσει - όχι ένα κοινό αλλά - ένα συλλογικό βίωμα στις κοινότητές μας και να γυρίσει πίσω στο κράτος μια συλλογική απάντηση.

Φτάνοντας, λοιπόν, στο σήμερα, αναγνωρίζουμε πως μέσα από τον επίμονο και επίπονο απολογισμό των λαθών μας, μπορούμε να πάμε παρακάτω. Σε μια συγκυρία που το κράτος παρεμβαίνει όλο και περισσότερο σε κάθε πλευρά της ζωής μας, η αριστερά έχει κυριαρχήσει στο λόγο των φεμινιστικών διεκδικήσεων και η καπιταλιστική κρίση κάνει όλο και πιο εμφανές το πόσο καθοριστική είναι η ταξική μας θέση, θεωρούμε πως έχει μεγάλη αξία να τοποθετούμαστε ως γυναίκες της εργατικής τάξης. Κοιτώντας την πραγματικότητα που ζούμε ενοποιημένα και δίνοντας σημασία τόσο στις μακρο-σκοπικές όσο και μικρο-σκοπικές αιτιάσεις που την κινούν. Αυτό που κάνει δηλαδή ο αυτόνομος φεμινισμός εδώ και πάρα πολλά χρόνια.